

Историјат и развој гусларске традиције

Гусле су инструмент који се помиње на нашим просторима још у 10 веку.[1] Претпоставља се да су пренете на тло Европе из Азије.[2] Биле су присутне на двору Стефана Првовенчаног (13. в.) и помињу се током целог средњег века.[3] Гусле су једноставан кордофони инструмент са једном струном (много ређе са две, па разликујемо једноструне и двоструне гусле), и основна им је намена да буду пратња гласу при певању епских песама. Ради се о гудачком инструменту - звук се производи превлачењем гудала преко струне.

Главно подручје распрострањења гусала у великој мери се поклапа са територијама тзв. динарске културне зоне, и обухвата Црну Гору, Херцеговину, Босну и Србију (највише јужну, југозападну, Косово и Метохију и Срем). Гусле је кроз историју својим инструментом сматрао не само православни, већ и муслимански и католички живаљ, а распрострањене су и у Хрватској, нарочито у Далмацији и њеном залеђу (где преовлађује динарско становништво)[4] и Албанији.[5] Македонија такође познаје гусле, а негује и епске песме у нешто другачијим формама.[6]

Већ у Вуково време у Србији је гусларска пракса била у опадању, а у Срему и Бачкој су гуслали готово само слепи просјаци.[7] Најживља гусларска традиција одвијала се у Црној Гори, Босни, Херцеговини и јужним и брдовитим крајевима Србије. По речима Вука Карахића, у овим крајевима, "тешко је наћи човјека да не зна гудјети".[8]

Као време процвата гусларске традиције обично се узима период краја 18. и почетка 19. века.[9] Овом периоду припадају песме које је сакупио Вук Караџић, између осталог и циклус устаничке епике који је управо тада био у настанку. Ове песме теоретичари народне књижевности обично сматрају "највишим дометом" нашег епског усменог израза.[10]

По речима филолога Јована Деретића, оне се данас још називају и класичном редакцијом наше народне епике, због високог уметничког квалитета који им се признаје.[11] Захваљујући овим песмама српска јуначка епика често се сматра главном вредношћу наше усмене књижевности и једном од најзначајнијих појава у епској поезији европских народа после Хомера, последњим великим поглављем њене историје.[12] Али, ово је и доба последњег аутентичног таласа епског усменог певања. Период од друге половине 19. века па надаље често се сматра периодом деградације и постепеног изумирања епске песме.

Насупрот овој генерализованој тези о процвату, пропадању и нестанку епске традиције током два века – од устаничког доба до модерног периода, озбиљније проучавање показује да епска традиција данас постоји у веома развијеном и распрострањеном виду, а негује се чак у оквиру посебних институција. Гусларска пракса је данас, по речима Д. Големовића, постала "масовна, изражавајући се на безброј начина, од одржавања гусларских концерата и такмичења, до публиковања гусларских песама на разним аудио и видео "носачима." Феномен гусала, по његовим речима, прети да својом масовношћу "угрози" чак и новокомпоновану народну музику".[13]

Као илустрација данашњег стања, послужиће нам податак да тренутно постоји "близу 60 друштава гуслара, сврстаних у три републичка савеза и обједињених у савез гуслара, популарно назван Савез гуслара српских земаља"[14] Ако притом додамо да у раду ових друштава учествује скоро 4000 чланова[15], јасно је да се ради о веома виталној и снажној пракси.

Током 20. века је неминовно, услед општег процеса модернизације, дошло до промена и у гусларској традицији – она није преживела у свим својим облицима. Културни елемент динарске географске зоне, са (историјски гледано) најснажнијом епском активношћу (подручја Црне Горе и Херцеговине), изгледа да је највише утицао на опстанак гусларства. Истовремено, у другим областима, као што су Војводина и Србија, дошло је скоро до потпуног изумирања оне епске традиције каква је постојала у 19. веку (нпр. слепих гуслара и песама клањалица).[16]

Мада су и раније постојала организована окупљања гуслара, (као што су такмичења у време краљевине Југославије[17]), до праве институционализације долази од 60-их година, када се формирају гусларска друштва. Прво друштво са радом у континуитету основано је 1961. године у Сарајеву, и својим деловањем подстакло је стварање других друштава широм Југославије.[18] Данас се готово сва гусларска активност одвија у оквирима друштава, која обједињују савези гуслара са својим статутом, програмским задацима, циљевима..

Иако распрострањена на читавом подручју српских земаља, друштва гуслара данас окупљају становништво претежно пореклом из црногорско-херцеговачке области (Црногорска брда и Стара Херцеговина). Ова црногорско – херцеговачка гусларска "струја", која се показала најотпорнијом и најживљом, установила је, преко својих припадника, једну нову, више градску него сеоску гусларску праксу какву данас имамо на целом подручју Србије, Црне Горе и Републике Српске. Д. Големовић данашњу праксу због тога назива хибридниим сеоско-градским обликом.[19]

Начин гуслања који се овде негује (црногорско-херцеговачка област) постао је данас доминантан те обликује извођачки стил нових генерација гуслара[20] Народ овог подручја је кроз историју био веома везан за гусле и епску песму, он је, по речима Владимира

Дворниковића: "вековима сав свој душевни живот изражавао и проживљавао кроз епски десетерац."[21]

Црна Гора се издвајала по својим епским специфичностима још у Вуково време – он у својим збиркама посебно означава песме из Црне Горе.[22] У Црној Гори гуслар никада није било занимање, али мало је било Црногораца који нису били гуслари.[23] Главни ток црногорских песама чине песме о црногорским бојевима 18. и 19. века. Поред сукоба са Турцима, теме песама су и отмице стада, пљачкашки походи, четовања, међуплеменски сукоби. Све песме, па и оне које су дошле са стране, одликује снажан локални колорит – оне су веома сведене, са више историје него поезије, врло реалистичне, са готово документарном тачношћу.[24]

У Црној Гори, критеријум за опстанак песме је њена поузданост, јер се оно о чему песма говори узима за посведочену истину. [25] "Црногорци: за сваку своју работу помислите шта ће гусле казати!" – ово су речи кнеза Данила које довољно илуструју претходно речено.[26] Као што је наведено, главне теме су везане за општу и локалну историју, а готово да нема личних повести, песама о женидби, љубави – ове теме су црногорској епици 18. и 19. века углавном стране.

Историјска слика црногорске епске песме у 19. и 20. веку може се довести у везу и са узроцима њене данашње виталности. Овде је она најпре почела да се трансформише, прилагођава новим околностима. Те нове околности су пре свега развој писмености и утицај писане књижевности. Под овим утицајима, прве "песме на народну" стварају владике Петар И и Петар ИИ, уводећи у епску песму израз својствен индивидуалистичком песништву.[27]

Међутим, ове песме довољно су блиске изворној народној епици да их народ прихвата као своје, па за њима песме у народном стилу певавају и многи други.[28] Од средине 19. в., путем штампаних књига и брошура, епске песме се преносе и шире и по Црној Гори и изван ње.[29]

Права поплава штампаних песама, оних изворних, али и писаних епских хроника у народном стилу појављује се како у облику збирки, тако и као појединачне песме "јефтине броширани репринти" – како их назива Алберт Лорд.[30] Њихова ниска цена и распрострањеност утичу на то да оне временом постају све доступније народном певачу па је тако њихов утицај на њега све већи. Под утицајем штампаних песама учвршћује се идеја о фиксираним тексту, песме се уче напамет и губи се усмени поступак испевања песме који су познавале старије генерације. Репертоар гуслара временом постаје све разноликији – поред песама из Вукове збирке и других збирки из 19. века, у 20. веку то су махом поетске творевине књижевника и песме самих гуслара. Важна нова карактеристика ових песама је рима – песма се испевава у римованим двостиховима, а овај "модернизам"

се толико укоренењује, да се стари епски садржаји чак препевавају, преоблаче у рухо риме и савременог језика.[31]

У последњим деценијама 20. века, поред десетерца уводи се и све више осмерачких песама, уз гусле се певају тужбалице, свирају кола, [32] па чак и лирика уз гусле наилази на одличан пријем код публике.[33]

Паралелно са овим променама, током 20. века долази до потпуне доминације гуслара са црногорско-херцеговачког подручја. Они долазе у нове средине, у Србију, Босну, (на школовање, рад – врло често војну службу, или као колонисти), и ту доживљавају успех и признање као гуслари. Тако су још у првој половини 20. века (период између два светска рата) најбољи гуслари у Србији (нпр. Петар Перуновић, Јеврем Ушћумлић и др.) били они који су се доселили из Црне Горе.[34].

Од 80-их година надаље, гусле доживљавају праву масовну продукцију, издају се бројне плоче, касете и видео касете, које се продају у тиражима од 100.000 или чак пола милиона примерака.[35] Овај период обележавају гуслари Бошко Вујачић и Бранко Перовић, док их на крају века смењују гуслари млађих генерација, Саво Контић, Ђорђије Копривица, Миломир Миљанић и др. Током деведесетих година, под утицајем актуелних политичких (ратних) и културних збивања долази до нагле еманципације гусларства и на подручју Републике Српске[36], као и до уједињења гусларских савеза на све три српске територије у Савез гуслара Србије, Црне Горе и Републике Српске, који функционише као једна целина са корпусом од више хиљада активних гуслара свих генерација. (овај текст представља део из дипломског рада под називом “Гусле некад и сад: гусле као музички и друштвени феномен”)